

Marinko Zekić

Institut za slavensku filologiju
Odsjek za poljsku i klasičnu filologiju
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznaniu
61-701 Poznań
marinzekic@yahoo.com

BOSANSKOHERCEGOVAČKI IDENTITET(I) – MIT(OVI) I/ILI STVARNOST

Bosna i Hercegovina predstavlja unikatnu multietničku, multikulturnu i multireligijsku zajednicu unutar koje se nakon tragičnog iskustva rata 1992–1995 godine ponovno nastoji uspostaviti izgubljeno povjerenje među njezinim građanima, tolerancija i plodotvorni suživot putem pomirenja i međunacionalnog/transkulturalnog/interreligijskog dijaloga utemeljenog na partnersko-prijateljskim odnosima triju njezinih konstitutivnih naroda te promicanju načela jedinstva u različitostima. Činjenica stoljetnog kohabitiranja različitih bosanskohercegovačkih etnokonfesionalnih kulturnih tradicija: bosansko-muslimanske/bošnjačke s prevladavajućim odlikama orijentalno-islamske kulture, srpsko-pravoslavne vezane uz crkvenoslavensko i bizantsko nasljeđe te hrvatsko-katoličke obilježene zapadno-kršćanskim tekovinama, kojima neizostavno treba pridružiti i sefardsko-židovsku komponentu čiji su nositelji bili prognanici iz Španjolske i Portugala, tvoreći zajedno z brojčano dominantnim i politički utjecajnijim kohabitantima jedinstven bosanskohercegovački četverolist abrahamičnih religija [Lovrenović 1999: 100], pod čijim je globalnim utjecajem protjecao povijesno zakašnjeli proces konstituiranja nacija u Bosni i Hercegovini, predstavlja istodobno blagodat i prokletstvo ove zemlje situirane na raskrižju civilizacija, u kojoj formalno-pravna i faktička diskriminacija na etničkoj, vjerskoj i državno-političkoj osnovi čini nepremostivu prepreku za rekonzilijaciju njezinih naroda i ponovnu reintegraciju društva. Reanimacija i reartikulacija baštinjenog bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta, koji se ostvaruje u civilizacijskoj spletenosti te istovremenom (su)postojanju jedne zajedničke i triju posebnih tradicija, pri čemu u tom oksimoronskom „spajanju nespojivog“ počiva unikatno bogatstvo, ali istodobno i prokletstvo bosanskohercegovačke kulture čije jedinstvo od 19. stoljeća dovode u pitanje cen-

trifugalne snage etnoreligijskog nation buildinga [Nicolosi 2010: 712], mogući su jedino uz uspostavu optimalnog društveno-političkog okvira u kojem bi svi elementi te strukture bili uravnoteženi i mogli na nekonfliktan način doći do svog izražaja [Lovrenović 2014], što je u uvjetima ekskluzivističke vladavine bosanskohercegovačkih etnonacionalnih političkih elita usmjerenih isključivo na vlastite interese i održavanje takvog sociopolitičkog ozračja u kojemu se potreba za održanjem statusa quo ukazuje kao društvena nužnost praktički neizvodivo.

Bogata sociokulturna povijest Bosne i Hercegovine kao jedne jedinstvene teritorijalno, politički, državno-pravno i administrativno zaokružene cjeline može se promatrati u nekoliko odijeljenih simultanih tokova nastalih kao posljedica duboko ukorijenjene etnokonfesionalne podijeljenosti ovoga prostora, na kojemu je religija kao dominantni integrirajući kulturni čimbenik predstavljala ujedno i glavnu distinktivnu sastavnicu nacionalnog identiteta triju bosanskohercegovačkih konstitutivnih naroda, što u nepromijenjenom stanju obvezuje sve do danas. To dugotrajno supostojanje različitih i nerijetko sukobljenih civilizacijsko-religijskih sustava karakteriziralo se tijekom povijesti određenim stupnjem izolacije i zatvorenosti visokih kultura pojedinačnih entiteta te otvorenošću i međusobnim prožimanjem do kojega je dolazilo u sferi pučke kulture [Lovrenović 1999: 211–212] što je posebice indikativno za razdoblje osmanske vladavine koja je imala presudan značaj za proces oblikovanja specifičnog bosanskohercegovačkog etnokonfesionalnog mozaika u kojemu je prevalentnu ulogu odigrala islamizacija, odnosno islamska akulturacija Bosne i Hercegovine inicirana i provođena u okviru Osmanškoga Carstva intenzivnom orijentalno-islamskom urbanizacijom, misionarskim djelovanjem derviša i inih predstavnika islamskog vjeronauka i zakonodavstva, tolerancijom spram sinkretičkog kriptokršćanstva prakticiranog među konvertitima te diskriminirajućom poreskom politikom usmjerenom protiv nemuslimanskog stanovništva sa ciljem njihova preobraćanja na islam, konstituirajući specifične aspekte kulturno-povijesnog i etnokonfesionalnog razvoja Bosne i Hercegovine.

Za povijesno-političke mijene i civilizacijske prijelome te sociokulturnu fizionomiju Bosne i Hercegovine presudan je bio njezin pogranični položaj između Mediterana i Srednje Europe te Istoka i Zapada s jedne strane, a s druge strane karakter zatvorene, unutarnje zemlje omeđene Dinarskim masivom i dvjema velikim graničnim rijekama Savom i Drinom, uslijed čega je bosanskohercegovački teritorij tijekom cijele svoje povijesti bio u perifernom položaju spram velikih kulturno-civilizacijskih centara Rima i Bizanta, Orijenta i Okcidenta, primajući njihove višestruke utjecaje, ali istodobno stvarajući vlastiti sociokulturni milje u kojemu su se ti utjecaji uzajamno preplitali i preinačavali tvoreći svojevrsno jedinstvo u različitosti zemlje na graničnom području velikih geopolitičkih zajednica Istoka i Zapada koje je u isto vrijeme razdvajala i sjedinjavala [Lovrenović 2014]. Govoreći o identitetu Bosne i Hercegovine, ne može se zaobići niti čimbenik čestih migracija velikoga broja stanovništva prirodnoga, društvenog i ekonomskog karaktera: vanjskih i unutarnjih, dobrovoljnih i prisilnih, konačnih i privremenih, praćenih također migracijama identiteta koji su se u novoj sredini prilagođavali zatečenim realijama etnički, religijski i kulturno pluralističke zaje-

dnice, budući da ne predstavljaju nepromjenljivi dio zbilje, već joj se podčinjavaju, preinačavajući se pritom u jedan sadržajno novi identitet čije se predodžbe međusobno razlikuju ovisno o provenijenciji percipijenta. Različiti pristupi burnoj bosanskohercegovačkoj povijesti rezultirali su naime s jedne strane naracijom o jednoj jedinstvenoj teritorijalno, politički, državno-pravno te upravno-administrativno zaokruženoj cjelini neprekinutoga povijesnog identiteta koji korijenjem seže do (rano)srednjevjekovnog bosanskog kraljevstva sa konkretno omeđenim državnim teritorijem, domicilnom vladarskom dinastijom, političkim tijelima i upravnim aparatom te međunarodnim odnosima sa susjedima i drugim europskim zemljama, uz ne manje važnu specifičnu kulturnu baštinu i duhovnost [Mušeta-Aščerić 2011: 27] trajući nepromijenjeno sve do najnovijeg razdoblja moderne, suverene i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine kao jasno definiran regionalni identitetski subjekt – kako to izgleda prvenstveno iz bošnjačke perspektive, te pamfletne teze o Bosni i Hercegovini kao povijesnom krajoliku s evidentnim diskontinuitetima u povijesti koji negiraju tvrdnje o njezinoj državnoj i društvenoj zasebnosti – kako se pak s druge strane ta zemlja doživljava u srpskoj i hrvatskoj percepciji, ne predstavljajući ni centar niti izvor nekakvog regionalnog i/ili državnog identiteta, već rubni dio njihovih nacionalnih prostora na kojima su kako pokazuje povijest ekstremni nacionalizmi oduvijek imali svoje najmoćnije uporište [Kamberović 2011: 16–17].

Nacionalizmi u Bosni i Hercegovini proistekli su iz vjerskog koncepta nacije koji teži poistovjećivanju religije i etnosa u kojemu počiva bit diobe bosanskohercegovačkih naroda. Taj model podjele društva na temelju pripadnosti različitim religijskim tradicijama, koji je davao ritam i svim ostalim sferama javnog i privatnog života, ustanovljen je i održavan još u ustanovama sociopolitičke podjele teokratskog osmanskog društva, davno prije formiranja nacionalnih pokreta u predmodernom razdoblju, da bi ga kasnije u drugoj polovici 19. stoljeća tijekom razdoblja karakterističnog po buđenju nacionalnih pokreta na prostoru jugoistočne Europe iz susjednih zemalja postupno preuzeli rani bosanskohercegovački nacionalizmi i to najprije u pograničnome području, odakle su se dalje širili prema unutrašnjosti. Nepostojanje vertikalne dijakronijske komunikacije i kontinuiteta identiteta prvenstveno je bilo uvjetovano slabo izraženom sporadičnom sinkronijskom komunikacijom među religijskim i narodnosnim skupinama, odnosno kulturnološkim identitetima koji su se tijekom povijesti uspostavili kao tri zasebna koegzistirajuća kulturna geta, a bila je to prvenstveno posljedica naravi osmanske države i njezine konfesionalne izuzetnosti u kojoj je pripadnost određenoj vjeroispovijedi predstavljala temeljnu oznaku kulturnog identiteta kao ključnoga mjesta prepoznavanja i očitovanja posebnosti, drugosti, osobnosti te osobnosti življenja onoga što jest čovjek i neka društvena zajednica, uslijed čega je promjena religije nosila u sebi ujedno ne jedino značajke ideološke apostazije i izdaje, već također impuls trenutne i korjenite promjene kulturnoga i političkog identiteta [Ivanković 2009]. U to protonacionalno doba međusobna diferencijacija religijskoga i etničkog nije bila eksponirana, a njihovo prožimanje pogodovalo je narastajućim nacionalnim pokretima, budući da su vjerski osjećaji za nacionalizme

konstituirane na povijesnom sjećanju i kulturno-političkim modelima uz obilato korištenje naslijeđenih religijskih sadržaja, tradicije, vrijednosti i simbola, bili višestruko korisni za prepoznatljivost te homogenizaciju i mobilizaciju vlastitih etničkih zajednica [Dujmović 2011: 20–21]. Kao rezultat modernizacijskih promjena vjerska obilježja postaju veoma podatna na značenjsku manipulaciju gubeći prvotnu konotacijsku vezu s natprirodnim i transcendentnim, pri čemu tradicijska religija postaje ornamentom iskorištavanim za jačanje svijesti o etničkom i nacionalnom identitetu, a takav način povezivanja vjere, povijesti i nacionalizma predstavljao je razlog izbijanja brojnih oružanih konflikta, ratova i genocida, o čemu svjedoče ratovi na Balkanu koji se s prekidima vode još od polovice 19. stoljeća.

Bosna i Hercegovina je multietnička državna i društvena zajednica karakteristična po tome što niti jedan njezin konstitutivni narod nema apsolutnu većinu, zahvaljujući čemu je također ostala društvo u kojemu nije formirana jedinstvena nacija, sačuvavši svu raznolikost svojih nacionalnih identiteta.¹ Na prvi pogled ovakav odnos etničke strukture stanovništva trebao bi pogodovati građanima u smislu sigurnosti, budući da zemlja bez dominantne etničke skupine nije mogla postati nacionalna država samo jednog naroda, međutim prednosti ovog nacionalnog sastava preinačene su u Bosni i Hercegovini u slabost. Nacionalne političke partije oformljene u razdoblju demokratske tranzicije uvele su zemlju u krvavi bratoubilački rat 1992.-1995. godine, koji je brutalno prekinuo proces razvoja bosanskohercegovačkog društva u mirnodopskom razdoblju, prouzročivši radikalne promjene u multietničkoj prirodi države te poremetivši odnose među etničkim i vjerskim zajednicama, a u sastavu stanovništva uspostavivši novu etničku strukturu, uslijed čega trasiranje puta ka nacionalnoj rekoncilijaciji neizostavno vodi preko restauracije stoljetnog multietničkog i multikonfesionalnog identiteta Bosne i Hercegovine koji predstavlja preduvjet njezina opstanka. Neosporna je pak činjenica da nikada ranije bosanskohercegovačka etnokonfesionalna višestrukost nije imala izraženiji oblik društvene fragmentacije te disparatne percepcije zemlje, njezine povijesti i kulture sa presudnim utjecajem na formuliranje partikularnih političkih ciljeva nacionalnih ideologa i lidera kao što je to slučaj danas [Lovrenović 2014]. Usprkos stoljetnoj tradiciji plodotvornog suživota jednih s drugima, bosanskohercegovački Srbi, Hrvati i Bošnjaci nadalje se međusobno slabo poznaju, budući da se njihove uzajamne percepcije temelje uglavnom na generaliziranim predodžbama i duboko ukorijenjenim stereotipima iz burne i hirovite prošlosti ove zemlje,

¹ Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1991. godine u Bosni i Hercegovini živjelo je 4.377.033 stanovnika, od čega 43,4% Muslimana/Bošnjaka, 31,2% Srba, 17,4% Hrvata, 5,5% Jugoslavena i 2,4% ostalih. Budući da niti jedan narod nije posjedovao natpolovičnu većinu, moglo bi se reći da su svi predstavljali manjine, odnosno da u društvu bez većinskog naroda ni jedan nije bio manjinski. (izvor: Statistički bilten, Republika Bosna i Hercegovina, Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991., Etnička obilježja stanovništva, Sarajevo, oktobar/listopad 1993. godine, str. 10, dostupno na: <http://fzs.ba/index.php/popis-stanovnistva/popis-stanovnistva-1991-i-stariji/>, pristupljeno 12. 01. 2017).

pri čemu jednu od ključnih otežavajućih okolnosti na putu međusobnog pomirenja, prijeko potrebne obnove izgubljenoga povjerenja te konstituiranja svima prihvatljive zajedničke države, predstavlja upravo nepostojanje zajedničkog političkog cilja, budući da u odsustvu građanskog društva prevladavaju antagoniističke etnonacionalne politike sa nepomirljivim viđenjem budućnosti Bosne i Hercegovine, bez naznaka eventualnog činjenja ustupaka i ostvarenja kompromisa glede postizanja konsenzusa oko (pre)ustroja države koji bi omogućio restrukturiranje društva i revitalizaciju privrede, kako bi njezini građani imali motiv pridonositi njezinu prosperitetu i općem boljitku.

Čudljiva i diskontinuirana politička povijest Bosne i Hercegovine, kao zemlje u kojoj se razdoblja neovisnosti povezane s stanovitim državnim i gospodarskim usponom smjenjuju sa vremenima dekadencije i gubitka političkog identiteta u okviru većih državnih zajednica, praćena brojnim i višesmjernim migracijama koje su uspostavile današnju mozaičku strukturu bosanskohercegovačkog stanovništva karakterističnu po dugotrajnom supostojanju nekoliko različitih i međusobno konfrontiranih civilizacijsko-religijskih sustava, ovisno o aktualnim političkim konstelacijama na Balkanu poprimala je različite manifestacije u rasponu od sklada i suradnje do razdora i sukobljavanja [Lovrenović 2014]. Početci bosanske državnosti vežu se s razdobljem od 7. do 9. stoljeća i predstavljaju izuzetno značajno poglavlje u povijesti južnoslavenskih naroda kao period uspostave stalne političke vlasti i formiranja samostalnih država, što se odnosi i na ranosrednjovjekovnu Bosnu koja je u to vrijeme također imala organiziranu stalnu političku vlast poput drugih Slavena koji su kasnije zaposjeli hrvatske i srpske zemlje, najprije u okviru Avarskoga kaganata, a od kraja 8. stoljeća, nakon što su Franci srušili avarsku vlast, u okviru posve samostalnog političkog razvoja okončanog krajem 16. stoljeća kada su osmanski Turci konačno osvojili cjelokupno područje srednjovjekovne Bosne [Klaić 1994: 27–28]. Teritorijalni razvoj bosanske srednjovjekovne države nije bio ravnomjeran, niti na cijelome prostoru jednako trajan, već je najpostojaniji bio u svome centralnom dijelu koji je predstavljao jezgru budućeg bosanskog kraljevstva, a najnestabilniji na područjima isturenim prema njezinim istočnim i zapadnim susjedima [Mušeta-Aščerić 2011: 28]. Duga povijest početaka samostalne političke organizacije na bosanskom prostoru obilježena je utjecajima niza kulturno-civilizacijskih tradicija prisutnih na Balkanu u to doba koje su imale presudan značaj za budući tijek procesa konstituiranja bosanskohercegovačkih etnokonfesionalnih identiteta, međutim tek uspostava osmanske vlasti, povezana s masovnom islamizacijom bosanskohercegovačkog stanovništva, naseljavanjem stanovnika pravoslavne vjeroispovijedi te dolaskom sefardskih Židova protjeranih sa područja islamske Španjolske, konačno uobličava u svijetu prepoznatljivu paradigmu jedinstva u različitostima opredmećenu u četverolistu sljedbenika abrahamskih religija (*harmonia Abrahamica*), koji su stoljećima sudbinski vezani za Bosnu i Hercegovinu kao svoju iskonsku postojbinu.

Teokratski ustroj Osmanskog Carstva predviđao je organizaciju društvenopolitičkog života u okviru *milletskog* sustava utemeljenog u konfesionalnoj podjeli, koja je ujedno bila i osnovom ponajprije pravnog, a s tim u vezi također ekonom-

skog i političkog statusa naroda te odrednicom razgraničenja stanovništva, predstavljajući model podjele društva koji su potom preuzeli nacionalni pokreti u drugoj polovici 19. stoljeća nadajući religiji značenje markera etniciteta. U tom tradicionalnom predmodernom društvu, koje se u moderno doba našlo pod neposrednim utjecajem nacionalnih ideologija, svakodnevni zajednički suživot karakterističan po uvažavanju kulturnih tradicija inovjernih kohabitanata, sa kojima su dijelili iste sustave vrijednosti i prepoznatljive kulturne kodove, rezultirao je time da su ustaljene civilizacijske prakse prekoračivale nevidljive religijske i etničke granice utječući na njihovu propusnost i omogućavajući međusobno razumijevanje, naročito u gradovima naseljenim konfesionalno raznorodnim stanovništvom, a problem je nastao onog trenutka kada su nacionalne koncepcije organizacije društva na tim istim religijskim osnovama pokrenule borbu za zao kruživanje nacionalnih prostora teritorijalizacijom etničkih odnosa putem stvaranja nacionalnih država koje pretpostavljaju nužnu podudarnost etničkih i političkih granica, započinjući najprije od nacionaliziranja kulture u okviru neformalnih nacionalnih društava, za kojim je potom uslijedila organizirana borba za crkveno-školsku autonomiju praćena osnivanjem kulturnih društava, časopisa, čitaonica i biblioteka, a početkom 20. stoljeća i prvih političkih stranaka [Dujmović 2011: 22–23].

O značaju osmanskoga razdoblja u historiji Bosne i Hercegovine, a posebice utjecaju koji je ono imalo na narav njezina sociopolitičkog i kulturno-povijesnog identiteta, koji nije moguće u potpunosti razumjeti bez poimanja dinamične interaktivne strukture međusobnih etno-konfesionalnih odnosa uspostavljenih osmanskim osvajanjem i orijentalno-islamskom akulturacijom [Lovrenović 2014], nema spora među znanstvenicima, međutim fenomen masovnog prihvatanja islama od strane velikog broja njezinih stanovnika intrigira s nesmanjenim zanimanjem već nekoliko generacija povjesničara, koji se odgovarajući na pitanje zašto je islamizacija postala bosanskohercegovački specifikum, uslijed nedostatka znanstvenih argumenata služe mitskim predodžbama o njezinim uzrocima i tijeku, polarizirajući se pritom na pozicije islamofilske i islamofobske teorije islamizacije. Prva od njih zastupljena je pretežno među povjesničarima bošnjačke provenijencije koji zagovaraju teoriju kojom se zamašnost islamiziranja Bosne i Hercegovine tumači kao originalan društveno-historijski proces te posljedica dragovoljnog prijelaza na islam prvenstveno sljedbenika srednjovjekovne Crkve bosanske, čiji su prisilno (re)katolicizirani pripadnici u reakciji na progone od strane inkvizicije masovno prigrlili islam koji je pokazivao veću toleranciju i poštovanje spram drugih religija [Filipović 1997: 79–80], dok zagovornici druge teorije, prvenstveno Srbi i Hrvati, drže da je islamska akulturacija nastupila uslijed osmišljene osmanlijske politike prisilnog konvertiranja na islam bosanskohercegovačkog kršćanskog stanovništva provođenog putem institucije *devširme*, u puku poznate kao danak u krvi, kojom su turski osvajači na silu „ognjem i mačem“ zaustavili njegov dotadašnji politički i kulturni razvoj, otudivši ga od etničkih korijena i izvornog identiteta. Dokazna građa iz raspoloživih povijesnih izvora, a riječ je prvenstveno o osmanskim poreznim registrima te izvješćima apostolskih vizitatora i stranih

diplomata, govori u prilog pristicama obje navedene tvrdnje ne favorizirajući pritom ni jednu od njih, međutim iz razloga različite ocjene osmanske epohe u burnoj povijesti Bosne i Hercegovine, kao pitanja na kojemu se već desetljećima prelamaju i preispituju transpovijesne paradigme i ideologemi, neuralgični problem kolektivnih identiteta u nastajanju i fluktuaciji te traumatična iskustva međuetničkih sukoba koji sukcesivno potresaju zemlju [Lovrenović 2014], nacionalne historiografije služe u prvom redu potrebama dnevnopolitičkih razmirica oko deklariranoga povijesnog prava pojedinih naroda na bosanskohercegovački teritorij, a ne dolasku do znanstveno argumentiranih činjenica i zaključaka o njezinoj burnoj prošlosti. Međusobno suprotstavljene teze, s jedne strane o represivnom karakteru osvajačkih osmanskih vlasti, podjarmljenosti i sociopolitičkoj obespravljenosti nemuslimanskog življa, uzurpacijskom odnosu domaćih muslimanskih moćnika prema raji i vlasništvu nad zemljom, a također konzervativizam, civilizacijska regresija i kulturni vakuum epohe, te tvrdnje o toleranciji islamsko-osmanskog sustava spram neislamskih religijskih zajednica, kulturnim dometima orijentalno-islamske kulture i osmanskoj Bosni kao paradigmi multietničnosti, multikonfesionalnosti i tolerantnosti koju su narušili uvezeni nacionalizmi u 19. stoljeću s druge strane [Lovrenović 2014], ne dovode u pitanje fakt dugotrajnog plodotvornog suživota i dobrosusjedskih odnosa pripadnika različitih etnija na bosanskohercegovačkom tlu, stoljećima prije nastupanja ere globalizma i planetarizacije kulture u kojoj je kriterij univerzalnoga smijenio autistični etnokonfesionalni partikularizam, jednako tako kulturološkoga, kao i daleko pogubnijeg političkog karaktera [Ivanković 2009].

Usporedo s raspadom Osmanlijskog Carstva kao etnički i religijski heterogene državne zajednice na njegovim razvalinama odvijao se proces rekonstituiranja nacionalnih država u kojima su, budući da nisu nastajale na nekom jasno definiranom i etnički istorodnom prostoru na kojemu je prethodno bio sproveden proces nacionalnog homogeniziranja pod zajedničkim imeniteljem etničkog, vjerskog, kulturnog i/ili političkog unilaterizma, nacionalne elite taj imaginarni nacionalni teritorij morale najprije opredmetiti odlučnom promidžbenom i vojno-političkom djelatnošću koja je u kontekstu razrješenja Istočnog pitanja kulminirala tijekom Balkanskih ratova 1912–1913 godine. Uzdrman unutarnjim slabostima koje su proistjecale iz upravno-administrativne samovolje i obezglavljenosti, u ozračju konačnog raspleta Istočnog pitanja nekada veliki Osmanski imperij, u godinama svojega procvata i slave nazivan „bičem kršćanstva“, a od neuspješne opsade Beča 1683. godine i premještanja moći na revitaliziranu i samopouzdanu Europu „bolesnikom sa Bosfora“, pregažen vremenom postupno je ustupao poziciju velike svjetske sile moćnijima od sebe. Nemoćnost Visoke porte da održi red, mir i sigurnost u Bosni i Hercegovini rezultirala je u razdoblju od 1875. do 1878. godine izbijanjem niza oružanih ustanaka kršćanskog življa, na koje su osmanske vlasti odgovorile brutalnim represalijama davši Austro-Ugarskoj željeni pretekst da zahvaljujući mandatu dobivenom na Berlinskom kongresu održanom 1878. godine okupira Bosnu i Hercegovinu s proklamiranim ciljem provođenja potrebnih mjera koje trebaju dovesti do smirivanja i stabiliziranja situacije u zemlji

uvođenjem europskih vrijednosti u politički, gospodarski i kulturni razvoj ovoga područja. Nakon četiri stoljeća duge osmanske vladavine, tijekom koje je bila integrirana u orijentalno-islamski kulturno-civilizacijski krug kao njegova najzapadnije isturena provincija, uspostavom austrougarske vlasti Bosna i Hercegovina našla se u okviru zapadnoeuropske kršćanske civilizacije i u prilici da iznova (re)definira svoj sociopolitički i kulturni identitet, što je za domicilno stanovništvo svih četiriju bosanskohercegovačkih konfesija predstavljalo ogroman civilizacijski preokret, a posebice za Bošnjake za koje je osjećaj pripadnosti islamu kao temeljnog izvora muslimanskog identiteta, Osmanskom imperiju kao jednom velikom kozmopolitskom carstvu s kojim su bili sudbonosno povezani te Bosnom i Hercegovinom kao užom regionalno-jezičnom zavičajnosti, predstavljao neupitnu egzistencijalnu konstantu koja nije ostavljala mjesta identitetskim nedoumicama.

Pod austrougarsku upravu Bosna i Hercegovina dospjela je s već profiliranim etno-konfesionalnim zajednicama, čije je međusobno nadmetanje – nakon početnog protežiranja Hrvata katolika u kojima je tražena potpora za učvršćenje pozicija i daljnju ekspanziju na Balkanu, pri čemu su se muslimani Bošnjaci i pravoslavni Srbi našli u podređenome položaju – nova administracija htjela nivelirati uvođenjem koncepta integralnog bosanstva Benjamina Kallaya, međutim poduzete mjere nisu bile u stanju zaustaviti otpočeti proces konstituiranja triju modernih bosanskohercegovačkih etnonacionalnih identiteta: srpskog, hrvatskog i muslimanskog/bošnjačkog [Lovrenović 2012], koji se u ovih posljednjih odvijao u krajnje neprijaznom ozračju nacionalnog nepriznavanja argumentiranog tvrdnjom da je riječ o religijskoj zajednici bez tradicionalnih značajki autohtonoga naroda. Poričući administrativno-teritorijalne granice, nacionalni identiteti nadjačali su identitet Bosne i Hercegovine kao teritorijalne konstrukcije višenacionalnog zajedništva [Dujmović 2011: 50], onemogućivši realizaciju projekta integralnog bosanstva, od kojega su austrougarske vlasti odustale početkom 20. stoljeća priznavši postojanje nekoliko različitih nacionalnih zajednica. Tradicionalna organizacija života u okviru kulturoloških geta karakteristična za razdoblje osmanske vladavine bila je ipak unekoliko izmijenjena pojavom jedne autentično europske civilizacijske zemlje kakva je bila Austro-Ugarska te usporednim procesom konstituiranja domicilne sekularne inteligencije koja je na bosanskohercegovački kulturno-povijesni prostor importirala svijest o građanstvu, individualnosti i mogućnosti nove i drugačije društveno-političke paradigme, međutim to nije umnogome promijenilo situaciju u zemlji specifičnoj po izrazitoj religijskoj/nacionalnoj divergentnosti odnosno simultanosti triju/četiriju različitih etnokonfesionalnih identiteta i jednoga zajedničkog bosanskohercegovačkog nadidentiteta, čija je posljedica sveprisutnost mitologema koji postaju svojevrsnom supstitucijom zbilje kreirane interveniranjem u sudbine ljudi, naroda i država. Izrazita prevaga mitskog nad historiografskim te podređivanje kulturnog identiteta kao najsvieobuhvatnije i najpunoznačnije identitetske kategorije parcijalnom etnopolitičkom kao njegovoj aplikativnoj podvrsti, koliko god da mu uvijek prethodi, rezultirala je time da Bosna i Hercegovina nadalje nema napisanu svoju povijest, a pitanje je hoće li je

ikada uopće i imati budući da se mitsko i povijesno međusobno isključuju [Ivanković 2009].

Usporedo s postupnom modernizacijom društva u razdoblju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini koncem 19. stoljeća otpočinje proces profiliranja političkih narodnih identiteta ukorijenjenih u tezi imanentnoj za sve nacionalizme po kojoj je bitak pojedinca tijesno povezan sa sudbinom etnokonfesionalne zajednice, koja je kao rezultat socijalnog i političkog sazrijevanja naroda predstavljala primarni natkriljujući vid kolektivne identifikacije bosanskohercegovačkih etnija, neovisan i imun na druge već postojeće povijesno-kulturne, političke, regionalne i teritorijalne identitete koji su određivali karakteristične odlike jezika, mentaliteta i kulturno-običajne svakodnevnice stanovništva, osiguravajući socijalni milje u okviru kojega je pojedinac stjecao iskustvo o svome mjestu u društvenoj organizaciji i poretku te kao takvi bili prepoznatljivi u međusobnoj komunikaciji, pri čemu se nacionalni prostor trebao pružati do teritorijalno fluidnih granica vjere i jezika [Dujmović 2011: 23–24]. Nacionalna podjela postupno je destabilizirala do tada dominantnu poziciju tradicionalnih izvora individualnog i kolektivnog identiteta utemeljenog na konfesionalnoj i lokalno-teritorijalnoj pripadnosti, a svijest vezana za pojmovno i sadržajno širu nacionalnu zajednicu postupno je preuzimala primat u hijerarhiji identifikacije potiskujući sve druge njezine vidove i manifestacije u drugi podređeni plan jedne od integralnih sastavnica nacionalnog identiteta, premda hrvatstvo, srpstvo i bošnjaštvo u Bosni i Hercegovini svoje primarno ishodište nemaju u političkoj, već u kulturološkoj sferi, korijenjem sežući kulturne strukture konstituirane izvan bosanskohercegovačkog državnog teritorija: katoličanstvo i hrvatstvo importirano u 19. stoljeću u slučaju Hrvata, pravoslavlje svetosavske provenijencije kada se radi o Srbima te državni islam osmansko-turske varijante ukoliko je riječ o Bošnjacima [Ivanković 2009].

Pozicija Bosne i Hercegovine kao isturenog graničnog područja Osmanskog Carstva, koja se umnogome nije preinačila niti u okviru Austro-Ugarske Monarhije, zadržala je svoje prepoznatljive karakteristike civilizacijskog mosta između Orijenta i Okcidenta također u jugoslavenskoj državnoj zajednici u njezinim različitim pojavnim oblicima tijekom većeg dijela 20. stoljeća (Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, Kraljevina Jugoslavija, Demokratska Federativna Jugoslavija, Federativna Narodna Republika Jugoslavija te konačno Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), s tom razlikom što se mijenjao njezin državno-pravni status. Stvaranjem jugoslavenske države 1918. godine za Bosnu i Hercegovinu okončalo se jedno dugotrajno razdoblje u kojemu je predstavljala šav u ideopolitičkim razračunavanjima Istoka i Zapada, a započelo naredno povijesno poglavlje tijekom kojega je postala unutarnjim vezivnim tkivom južnoslavenskog društva [Džaja 1992: 217]. Konstituirana na idejama panslavizma, ilirizma, integralnog jugoslavenstva, velikosrpstva i svehrvatstva na temelju etničke bliskosti naroda koji su je sačinjavali i njihovih srodnih životnih interesa, južnoslavenska državna zajednica predstavljala je kaleidoskopski konglomerat divergentnih etnonacionalnih i geopolitičkih cjelina sa sebi svojstvenim povijesnim iskustvom te iz njega proisteklim socioekonomskim i kulturnim karakteristikama, koja u tako kratkom

periodu nije uspjela pomiriti stoljećima stvarane razlike među njezinim konstitutivnim narodima bosanskohercegovačkim Srbima, Hrvatima i Muslimanima/Bošnjacima.² Naslijeđene međunacionalne netrpeljivosti i trvenja kao dio povijesnog prtljaga koji su jugoslavenski narodi ponijeli sa sobom na neizvjesno putovanje u nepoznato prilikom donošenja odluke o suživotu u zajedničkoj državi te potonje manifestacije srpske hegemonije, hrvatskih težnji za državnim osamostaljenjem i bošnjačke indiferentnosti, konstantno su ugrožavali suverenitet i teritorijalni integritet jugoslavenske federacije, a samim tim također Bosne i Hercegovine nazivane „Jugoslavijom u malom“. Događaj koji je presudno utjecao na razvoj opće situacije u zemlji neposredno prije izbijanja ratnog sukoba 1992. godine bio je slom ideologije komunizma i državnog socijalizma koji je omogućio postupnu demokratizaciju te ponovno uvođenje parlamentarizma i višestranačkog političkog sustava u državama srednje i istočne Europe, ubrzavši proces disolucije Jugoslavije i međunarodno priznanje proglašanih nacionalnih južnoslavenskih država na njezinim razvalinama. Političkim pluralizmom zamaskirani nacionalizmi inkorporirani u stranačke pamflete i uvezeni iz susjednih republika počeli su uzimati sve više maha također u Bosni i Hercegovini, a strahovanja da će Srbija i Hrvatska pokušati ucrtati nove granice na njezinom zemljovidu postajala su sve opravdanija. Uzimana kao uzorni primjer plodotvornog suživota, tolerancije i dobrosusjedskih odnosa pripadnika različitih vjeroispovijesti i naroda, u prvim godinama demokratske tranzicije, usporedno s naznakama raspada jugoslavenske državne zajednice, Bosna i Hercegovina je također bila zahvaćena etnicizacijom svih sfera javnoga i privatnog života dovodeći u samoj konačnici do etničke teritorijalizacije i krvavog građanskog rata plaćenog masovnim migracijama i smrću desetina tisuća ljudi.

Kao jedinstveno područje konfesija na granici te konfesionalnih granica na rubovima katoličanstva i pravoslavlja među kojima se ukliještio islam, Bosna i Hercegovina predstavlja svojevrstan civilizacijski most između Istoka i Zapada, pri čemu se sljedbenici tih konfesija vide kao njihovi čuvari ističući specifična vjerska, kulturna i nacionalna obilježja putem kojih se uspostavlja matrica binarne opozicije spram „drugih“ i „dručkijih“ s kojima već stoljećima kohabitiraju. Granica konsolidira jednako tako vjerske kao i nacionalne identitete, koji su što se god ide dalje ka periferiji teritorijalne rasprostranjenosti nacije i/ili religije sve izraženiji i postojaniji, budući da se najistaknutije odlike identičnosti i drugosti

² Muslimani/Bošnjaci su predstavljali jedini od šest konstitutivnih naroda u Jugoslaviji koji nije bio neposredno povezan s jednom od njezinih federalnih jedinica, niti je imao svoje nacionalne institucije, a kako je odstupanje od politike integralnog jugoslavenstva rezultiralo većom samostalnošću republika, to je za posljedicu imalo ponovno pokretanje rasprave oko pitanja čija je Bosna i Hercegovina te kome pripadaju bosanskohercegovački muslimani kao njezin najmnogoljudniji narod. Emancipiranje jugoslavenskih nacionalnih političkih (id)entiteta, koje je u nastojanju zaustavljanja daljeg rastakanja države od komunističkog establišmenta u Beogradu iznudilo pokretanje procesa decentralizacije federacije našavši svoj praktičan izraz u ustavu iz 1974. godine, omogućilo je bosanskohercegovačkim muslimanima – Bošnjacima s jedne strane da u prijaznijem društveno-političkom ozračju definiraju smjernice svoga nacionalnog razvoja, ali ih je s druge strane opet izložilo latentnoj prijetnji teritorijalnih aspiracija koja je dolazila iz Srbije i Hrvatske.

koje bivstvuju u simbiozi artikuliraju upravo na mjestima njihova susreta – na granicama, ali nikada nije bila dovoljno čvrsta i nepropusna da zadrži premještanje pripadnika drugih etnokonfesionalnih tradicija te dovede do getoizacije i stvaranja autističkih (mikro)svjetova uzajamno zatvorenih za sebe [Cvitković 2010: 112–113]. Usprkos mnogobrojnim povijesnim kušnjama koje su dovodile u pitanje njezinu opstojnost teritorijalni integritet i suverenitet, Bosna i Hercegovina nadalje predstavlja multinacionalnu, multikulturnu i multireligijsku zajednicu sljedbenika triju velikih svjetskih abrahamskih religija među kojim se nakon tragičnog iskustva građanskog rata 1992–1995 godine ponovno nastoji uspostaviti izgubljeno povjerenje, tolerancija i plodotvorni suživot putem pomirenja i interreligijskog dijaloga utemeljenog na partnersko-prijateljskim odnosima te promicanom načelu jedinstva u različitostima. U tom kontekstu nameće se međutim pitanje može li uopće građansko domoljublje funkcionirati u jednom multireligijskom i multinacionalnom društvu kakvo je bosanskohercegovačko, budući da po svome izvornom određenju odanost domovini i solidarnost s preostalim pripadnicima nacionalne države ne proistječe primarno iz univerzalističkih principa sekularnog građanstva, već naprotiv iz identificiranja s konkretnom političkom i kulturnom zajednicom koja se naziva nacijom [Dujmović 2011: 26], povijesno konstituiranom na temelju pretpostavljenog generičkog rodnog porijekla i krvne povezanosti iz koje proistječu određene moralno-pravne obaveze poput lojalnosti prema državi i solidarnosti sa svojim sunarodnjacima, te vidno prožete težnjom za zajedničkom pripadnošću i vlastitom državno-političkom organiziranošću i suverenitetom. U situaciji u kojoj na Starome kontinentu uslijed vala izbjeglištva i terorizma sve više do izražaja dolaze glasovi desničarskih populista obojeni ksenofobijom, antisemitizmom i islamofobijom, važnost Bosne i Hercegovine kao zemlje koja iza sebe ima višestoljetno iskustvo zajedničkog (su)života kršćana, muslimana i Židova, dodatno dobiva na značenju u vidu paradigme plodotvornog suživota sljedbenika različitih vjerskih tradicija u pluralističkom društvu, uslijed čega ona ne bi smjela biti prepuštena sama sebi, već treba učiniti sve kako se njezini građani zdušno deklarirajući pripadnost Europi – koja sa svoje strane percipira Balkan kao most između različitih stupnjeva razvitka, blizak i dalek, uvijek na pola puta: polurazvijen, polukolonijalan, poluciviliziran i poluorijentalan, kao negativno unutarnje „drugo“ civilizirane Europe kojim vladaju atavistički instinkti barbarskih, primitivnih plemenskih zajednica, čije rasplamsavanje u (post)jugoslavenskim ratovima 90-ih godina 20. stoljeća dokazuje zakonitost imanentne genetičke naklonosti ka nasilju [Nicolosi 2010: 709] – ne bi osjećali neprihvaćeni i zaboravljeni, što je od izuzetne važnosti za odabir odgovarajućeg kursa razvoja bosanskohercegovačkih individualnih i kolektivnih identiteta: u pravcu autističnoga etno-konfesionalnog partikularizma ili nadnacionalnoga univerzalizma izgrađenog na građanskim principima.

Bibliografija

- Cvitković I. (2010), *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini*, [u:] *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, ur. I. Markešić, Centar za demokraciju i pravo „Miko Tripalo“ iz Zagreba i Pravni fakultet u Zagrebu, Zagreb.
- Dujmović S. (2011), „*Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre*“ – *situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941. godine)*, [u:] *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju: zbornik radova*, ur. H. Kamberović, Posebna izdanja/Institut za istoriju, knj. 59., sv. I., Sarajevo.
- Džaja S. (1992), *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine - predemancipacijski period 1463-1804*, Svjetlost, Sarajevo.
- Filipović M. (1997), *Bosna i Hercegovina, najvažnije geografske, demografske, historijske, kulturne i političke činjenice*, Compact-E, Sarajevo.
- Ivanković Ž. (2009), *Kulturni identitet*, Buka, <http://www.6yka.com/novost/363/kulturni-identitet>, pristupljeno 17. 01. 2017.
- Kamberović H. (2011), *O konstruiranju identiteta*, [u:] *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, ur. H. Kamberović, Institut za istoriju, Posebna izdanja, vol. 1, Sarajevo.
- Klaić N. (1994), *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, Eminex, Zagreb.
- Lovrenović I. (2012), *Budućnost nezavršenoga rata – 21 teza o Bosni i Hercegovini*, <http://ivanlovrenovic.com/2012/02/buducnost-nezavršenoga-rata-21-teza-o-bosni-i-hercegovini/>, pristupljeno 22. 01. 2017.
- Lovrenović I. (2014), *Kulturni identitet Bosne i Hercegovine?*, <http://ivanlovrenovic.com/2014/03/kulturni-identitet-bosne-i-hercegovine/>, pristupljeno 04. 01. 2017.
- Lovrenović I. (1999), *Unutarnja zemlja*, Durieux, Zagreb.
- Mušeta-Aščerić V. (2011), *Uloga bosanskog srednjovjekovlja u izgradnji bosanskohercegovačkog identiteta*, [u:] *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, ur. H. Kamberović, Institut za istoriju, Posebna izdanja, vol. 2, Sarajevo.
- Nicolosi R. (2010), *Dijaloška tolerancija. Konstrukcija bosanskog kulturalnog identiteta i uloga islama (devedesete godine)*. Sarajevske Sveske br. 27/28, Sarajevo.

Marinko Zekić

BOSNIAN IDENTITY – MYTH AND/OR REALITY

(Summary)

The rich socio-cultural history of Bosnia and Herzegovina as a single territorial, political, state and legal and administrative rounded whole, can be seen in several separated simultaneous flows arising as a result of the deep-rooted ethno-confessional division of this area, where religion, as the dominant integrating cultural factor, also represented the main distinctive element of the national identity of the three Bosnian constituent peoples, which the unaltered state agrees with to this day. As a unique area with religions at the border, and denominational boundaries at the edges of Catholicism and Orthodoxy among which Islam is wedged between, Bosnia and Herzegovina represents a unique civilizational bridge between East and West, where the followers of these religions see as their guardians, highlighting specific religious, cultural and national characteristics which establishes the opposition to the “other” and “different” with which for centuries has coexisted. The most prominent features of identity and otherness which exist in symbiosis are articulated precisely on the

borders as places of their meetings, which in turn have never been so impervious to keep the integration of different ethnic and religious traditions followers, leading to ghettoisation and creating worlds closed for themselves, and long-term coexistence of different and often conflicting civilizational-religious system characterized by a certain closeness of high culture of individual entities and openness, and mutual intertwining of which was out of the realm of popular culture.

Key words: Bosnia and Herzegovina, identity, confessionality, nationality